

FLECK ZOLTÁN
egyetemi tanár (ELTE ÁJK)

SZAKMAI ÉS POLITIKAI ÉRVEK A KÖZIGAZGATÁSI BÍRÁSKODÁS KAPCSÁN

A közigazgatási bíráskodás külön szervezeti keretek közé szervezése megfelelő előkészítés után jótékony hatással is lehet a jogrendszer működésére – jogállamokban. Ez a megszorító feltétel indoklást igényel. Mivel Magyarországon rendszerszerűen hiányzik a kormányzati hatalom kontrollja, a hatalommegosztás helyébe ismét a hatalom centralizált felfogása lépett és felszámolódtak az intézményi és szakmai autonómiák. Ezért a jelenlegi közjogi-politikai berendezkedést nem tekinthetjük jogállaminak.

A közigazgatási különbíráskodás számára ez két szempontból is probléma. Egyrészt a bírói hatalmat érintő nagyszabású és jelentős következményekkel járó szervezeti változtatáshoz nincs legitimáció, mivel az alkotmányos igazolás ilyen rendszerben eleve kizárt, a professzionális elfogadtatás sem igazolhatná kellőképpen. A jogállami körülmények között lehetséges kedvező következmények autoriter rendszerekben a visszájára fordulnak. Ezekben a hatalmi kontroll nélküli rezsimekben a különbíráskodások sajátos szabadságmegvonó funkciót töltenek be, ezért hozzák őket létre.¹

KÖZIGAZGATÁSI BÍRÁSKODÁS ÉS HATALOMKONCENTRÁCIÓ

Számos alkotmányos érv szólhat a közigazgatási bíráskodás önálló szervezeti keretek közé rendelése mellett. Az állampolgár jogainak jobb, szakszerűbb, gyorsabb érvényesülése, a szakmai szempontok következetesebb figyelembevételére. Az alkotmányos érvek nem jogállami körülmények között hazudnak, mögöttük tisztán a hatalom koncentrációjából, vagyis korlátlan-ságából származó logikák működhetnek. Az érvek között ilyenkor a homályos tartalmú és hatásvizsgálatokkal vagy adatokkal alá nem támasztott hatékonyságra hivatkozás dominál. A teljes hatalomkoncentráció rendszerében elesik az az érv is, hogy az igazságszolgáltatás differenciálása jótékony hatással bírhat, mert így enyhíteni lehet a bírói vezetés kétségtelen túlhatalmát. A rendszer logikáján belül maradó intézményi innováció sem szolgálhat mást, mint ami lényege, a központi hatalom erősítését. A hatalom megosztása és kontrollja nélkül működő rezsim mindent csak ebbe az irányba tud változtatni. Egy új bírói hierarchia új szereplőt intézményesít a közjogi-politikai térben, de autoriter rendszerekben minden szereplő azonos természetű, érdemi hatalomhoz nem juthat más. Az új szereplőtől megváltozhat némely jogi terület dinamikája, kompetenciaharcok jelenhetnek meg, de

ezek a küzdelmek csak az autoriter központ politikai logikáján belüli játszmák.

Ma érzékelhető küzdelem van a Kúria és az Alkotmánybíróság között a konkrét alkotmányjogi panasz által intézményesített találkozási ponton. Ennek adott esetben (a rendőrképmás ügyben) lehet az a látszata, hogy az utóbbi testület számon kéri a történetesen nyilvánosságbarát határozat tiszteletben tartását a bíróságoktól, de a vita lényege a kompetencia lehatárolása. Annak egyértelmű követelése, hogy a Kúria nem mondhat ellent az Alkotmánybíróság döntéseinek. A természete szerint politikai testület tehát magának követeli az értelmezés teljességét. A közigazgatási bíróság önálló rendszere egy erőteljes közigazgatási felsőbíráskodással sem játszhat más szerepet: hatalmi, elhatárolási, értelmezési küzdelmeivel tagolni fogja a hatalmi teret, de nem oszthatja meg, nem válhat a hatalom megosztásának szereplőjévé, mert az nem létezik. Csak az autoriter berendezkedésbe tagolódnak be. Ilyen intézményi átalakításokkal nem változik meg a rezsim jellege.

Jogállami körülmények között lehetne az önálló közigazgatási bíráskodásnak kedvező hatása. Számos példa van arra, hogy az igazságszolgáltatás szervezetrendszerének differenciálódása erősíti a fékeket, ellensúlyt jelenthet a végrehajtó hatalommal szemben vagy érdemi alternatíváját kínálhatja más bírói szervek értelmezésének. Mindez persze nagyban függ a létrehozás körülményeitől, a hagyományoktól, az intézmények vezetőinek felfogásától. Ehhez képest az autoriter rendszerek unalmasak, nyilvánvalóan csak egyetlen működési módra vannak kondicionálva. Posztkommunista rendszerekben jótékony következmény lehet a szükségszerű alkotmányjogi stabilizálásban való részvétel, a feszültségek megoldása. A Cseh Közigazgatási Bíróság például jelentős szereplő a bírói hatalom alkotmányos pozíciójának meghatározásában. Az elmúlt években heves *közjogi viták* zajlottak, amelyekben az Alkotmánybíróság, a legfelsőbb bíróság és a kormányzat eltérő pozíciókat foglalt el.² A viták hozzájárultak a bírói hatalom, a bírói függetlenség fogalmi, jogi és hatalmi pontosításához, ezekben a konfliktusokban kristályosodott ki a bírói hatalom közhatalmi elhelyezkedése.

Autoriter rendszerekben a különbíráskodások természetét legjobban a Franco-rezsim katonai bíróságának tudományos értékelése illusztrálja. Mint minden ilyen rezsimnek, a spanyol katonai juntának is szüksége volt némi legitimációra. Az igazságszolgáltatás függetlenségének formális felmutatása a diktatúrákban is szük-

séges lehet, elsősorban a külső legitimitás miatt. A bíróságokat könnyedén lehet függetlenként láttatni, ha az állami, pontosabban a hatalmi érdekek számára fontos ügyekben nincs hatáskörük. A spanyol autoriter rendszer a katonai bíróság hatáskörébe utalta azokat az ügyeket, amelyek fontosak lehettek hatalmának fenntartásához.³ Minden olyan ügyben, amelyben az állam érdeke közvetlenül is megjelent, a különbíróság ítélkezett, amelynek hatalmi függő helyzete nem is volt kérdéses.

A szervezeti értelemben korlátozott függetlenség a nem demokratikus államok kedvelt megoldása, mert ily módon „tisztán tarthatják” a rendes bíróságokat. Ez a tisztán tartás azonban relatív; a közjogi, politikai környezet, a hatalom működése, az alkotmányos fékek, a hatalommegosztás állapota a függetlenséget a kényes ügyek kiszervezése mellett is viszonylagossá teszi. A közigazgatási különbíróság felállításával szembeni érvek egy része a bíróság politikai intaktságát és a bírói függetlenséget óvna. Vizsgáljuk meg tehát a bíróság és a politikai rendszer kapcsolatát, illetve a függetlenség kérdését tágabb összefüggésekben!

BÍRÁSKODÁS AUTORITER RENDSZEREKBE

A történelmi tapasztalatok alapján azonosíthatóak a bíróság és a nem demokratikus politikai rezsimek kapcsolatának alapelemei. A hatalmi környezet, az intézményi kultúra, a hatalommegosztás tényleges állapota minden esetben alapvetően határozza meg a bíróságok működését és a függetlenség állapotát. Pusztán a politikai rezsimek aktorainak érdekeltségéből kiindulva is világos, hogy a hatalom centralizálása, a hatalmi monopólium hosszú távú fenntartásának szándéka ellentmond a bírói autonómiának. A bírósági döntések gyakran a politikai túlélést is befolyásolják: meg kell akadályozni, hogy a hatalmi korrupció és visszaélés eljusson a bírói fórumok elé vagy bíróság mondhatta ki, hogy a kormányzati szereplők bűncselekményt követtek el vagy kapcsolatban állnak bűnelkövetői csoportokkal. Ehhez általában elegendő a vádhatóság működésének totális politizálása és eltakarása. Ezzel azonban alapvetően vonják kétségbe a bírói hatalom intaktságát, a bíróság el sem juthat a lényegi folyamatokig, gyakran azzal a következménnyel, hogy felismerve vagy nem, a politikai játszmák részesévé válik.

Ráadásul az autoriter rendszerekben kicsi a veszélye a társadalmi és szakmai ellenállásnak. Az autonóm szervezetek begyűrésének alig van költsége, se politikai, se társadalmi, se szakmai ellenállással nem kell számolni. Az ellenzéki politikai erők képtelenek a jogállami garanciák védelmére, gyakran velük szemben fegyverként használják az igazságszolgáltatást, hiszen jogállamon kívüli környezetben nem lehet hatékonyan használatba venni a jogállami intézmények formáit. Azért jöhetett létre az autoriter rezsimek, mert az alkotmányos elvek és működésmódok nem rendelkeztek elégséges társadalmi támogatottsággal, így nem kell számolni azzal, hogy tömeges elégedetlenség vagy támogatásmegvonás követi a bíróságok működésének politikai befolyásolását. Egyszerűen nem éri el azt az

ingerküszöböt, amely számottevő társadalmi választ hívna elő. Ezek a rezsimek nem a jogállami érzékenység miatt buknak meg.

A szakmai ellenállás hiánya a legérdekesebb és persze összefügg a társadalmi támogatottság kérdésével. A jogállamból való kifordulás is jogászai segédlettel megy végbe. A demokratikus forradalom levezénylésére büszke jogász szakmának szembe kell néznie azzal, hogy milyen kéjjel gyilkolta le gyermekét. Ebből úgy tűnik, hogy az alárendelődés intézményi és mentális struktúrái virulensek, komolyabb akadályok nélkül éledtek fel, az alkotmányosság elemei nemcsak a társadalmi kultúra szintjén gyengék, hanem a belső jogászai kultúra világában is. Ez az autoriter rendszerek általános sajátossága, amely a posztkommunista visszafordulás egyik legfontosabb oka. Az ilyen rezsimek sajátos öngerjesztő logikával rendelkezik: minél több a hatalmi visszaélés, jogszerűtlen működés, annál nagyobb az előnye a bírói autonómia csökkentésének, annál inkább érdemes, sőt szükséges befolyásolni a döntéseket, biztosítani a jogi eljárások kimenetét, illetve megakadályozni a nem kívánatosakat. Az idő előrehaladtával a hatalom birtokosai számára egyre nagyobb a kockázata a befolyásolatlanságnak, egyre nagyobbak a tétek.

Mindebből az következik, hogy az autoriter rendszerekben az alárendelt, korlátozott autonómiájú bíróság a norma és a függetlenség a kivétel.⁴ Ritka, de természetesen nem lehetetlen, még a totális diktatúrák sem zárnak tökéletesen, még a jogi mezőben sem. Mindig van lehetőség a bátor autonómiára, csak nagyobb kockázattal, kevesebb támogatással, a rendszer logikájával szemben. Egyéni teljesítményként, mert a rendszernek része az igazságszolgáltatás szervezeti világa is. Tehát a bíróságok funkciói alapvetően eltérnek jogállami és autoriter rendszerekben. A *legitimációteremtő* funkció is pusztán lepel, a formálisan, deklaratív független bíróság elfogadható felületet teremt a rezsimek számára, elsősorban nemzetközi szinten. A politikai, gazdasági *ellenfelek gyengítése*, ellehetetlenítése céljából igénybe vett igazságszolgáltatás azonban illuzórikussá teszi ezt a deklarációt. Ugyanakkor korlátlanul át lehet terelni a *népszerűtlen döntések felelősségét* a bírósági szervekre: miattuk nem lehet maradéktalanul megoldani a hitelkárosultak baját, nem lehet felelősségre vonni a csalárd bankokat stb. A jogállami akadály, felhatalmazást lehet teremteni a további gyengítésére. Az igazságszolgáltatás alapfunkciói is deformálódnak: a büntető igazságszolgáltatás politikai színezetet kap és a hatalmi elnyomás közvetlen eszközévé válik, a meggyengített eljárási garanciák és a paralizált szakmai ellenállás miatt a kiszolgáltatottság nő. A polgári jogszolgáltatás is kiszámíthatatlanná válik, a szereplők alapvető egyensúlya felborulhat.

A leghatározottabb következmény azonban a bírói szerepfelfogásban érhető tetten. A bíró ugyanis, ha nem hagyja el hivatását, csak a rendszeren belüli védekezéseket mobilizálhat. A bíróság felhasználása, az igazságszolgáltatás ilyen funkcionális átírása a történelmi tapasztalatok szerint a mesterséges, erőltetett értékmentességet, technicizálást és normativizmust hívja elő. Az alkotmányos értékek elvesztik hivatkozási

erejüket, az ítéletek neutralizálódnak, eltűnnek az interpretáció színei, a jogszabály szövege mögött nem kell számolni az értékek ellentmondásaival. Ha nyilvánvalóan hiányzik az állam működéséből az alkotmányosság kultúrája, illetve azt más elemek (populizmus, nacionalizmus, intolerancia vagy a nem demokratikus hagyományok) hatják át, a bírói döntés hivatkozási alapjai jó esetben semlegesítődnek. Ennek nagyobb súlyt adhat, ha formálisan még működik az alkotmánybíróság, amely jogiasítja a kormányzat ideológiai és hatalmi szándékait.

Posztkommunista körülmények között a bírói döntések sivár normativizmusa jól ismert hagyomány, a szervezeti rutinok még ismertek, minden generációváltás ellenére az intézményi emlékezet megőrizte a szocialista normativizmus alapelemeit. A normativizmus politikai céljának megfelelővé alakított bírósági adminisztráció a politikai csatornát a vezető kiválasztásban, az igazodási kényszereket pedig a hatékony működés bürokratikus kikényszerítésében intézményesítette. A rendszer lényegéből következik, hogy a statisztikai mutatók produkálása fontosabb, mint az elvileg megalapozott, határozott társadalomképpel, alkotmányos elkötelezettséggel rendelkező indoklás. A bürokratikus hatékonyság dominanciája könnyedén állítható az autoriter rezsimek szolgálatába.

BÍRÓI FÜGGETLENSÉG ÉS KÜLÖNBÍRÓSÁG

A különbíróság kapcsán szükséges ismét tisztázni, hogy miként értelmezzük a bírói függetlenséget, milyen fogalmak segítségével illesztjük be egy tágabb társadalomtudományi vizsgálatba. Ebben a megközelítésben közhelyszerű, hogy a formális jogi deklarációk, a függetlenség jogi cizelláltsága nem garantálja a független döntéseket, ezek esélye a jogi, politikai, társadalmi környezettől függ.⁵ Az erre vonatkozó kutatásnak arra kell koncentrálnia például, hogy a bíróság döntései mennyiben tükrözik szisztematikusan a hatalommal rendelkezők érdekeit, mi az esélye ténylegesen a független döntésnek. Milyen eséllyel lehet pert nyerni az állammal szemben, nagy hatalommal rendelkező intézményekkel vagy személyekkel szemben, mekkora a hatalmi torzítás?

A közigazgatási bírászkodás hatáskörébe tartozó döntések tipikusan alkalmasak erre a függetlenségtesztre, hiszen tükrözik a kormányzati hatalom korlátozásának egyik oldalát. Például az adóügyek, a közpénzeket érintő döntések, a választás, a közérdekű adatok feletti rendelkezés, a köztisztviselők státusza hatalmi szempontból érzékeny területek lehetnek. Különbíróság hatáskörébe utalva, autoriter rezsimben még nagyobb az esélye a politikai befolyás intézményesítésének. Egy új intézményi szabályozás lehetőséget ad a hatalmi céloknak megfelelő hatásköri, adminisztratív és személyzeti átrendezésnek.

Ismertek a befolyásolási csatornák, tudjuk, hogy miként működnek, a különbíróság létrehozatalával kapcsolatban mégis kiemelést érdemel néhány jellemző, jogállamon kívüli intézményes eszköz.⁶ A bírói aktivitás feltételei általában is súlyosan romlanak autoriter

rezsimekben, a jogszabályok szövege mögé menekülés „természetes”. De a *mérlegelés korlátozása* gyakran szisztematikusan jogalkotói-politikai szándék: a büntetési tételekre vonatkozó középérték vagy a döntési alapok *elvi szintjeinek delegitimálása* a korábbi elvi irányok megváltoztatásának szándékával a rezsim ideológiájának megfelelést kívánják biztosítani.

Általában könnyen világossá is tehető, hogy melyek a rendszer alapvető érdekei, a hatalom számára fontos területek. Minél kevésbé érzékeny a bíróság ezekre a területekre, minél inkább enged ezeken a stratégiai pontokon, annál nagyobb az esélye, hogy megőrizheti autonómiáját máshol. A jogállam éppen abban különbözik az autoriter rendszerektől, hogy az autonómia ott is megmarad, ahol a hatalom stratégiai érdekei vagy a hatalommal rendelkező személyek érdekei forognak kockán. Erős eszköz lehet az igazságszolgáltatás *fragmentálása*, a rendes bíróság hatásköreinek korlátozása, ügycsoportok kiszervezése. Minél kockázatosabb a rezsim számára a független döntés, annál valószínűbb valamilyen szeparált hatóság létrehozatala, a megfelelő személyzettel és hatáskörökkel. De a fragmentáció azal a hatalmi előnnyel is jár, hogy gyengíti a szakmai integrációt és az esetleges kollektív fellépés valószínűségét. Szeparált szervezeti és karrierérdekek csökkentik a szolidaritást.

A *személyzeti politika*, a bírák kiválasztása és előmenetele a függetlenség legérzékenyebb eleme. Egy új szervezet felállítása esetén megnő a lehetősége a hatalmi szempontok érvényesítésének, a totális kádercserének, ami a bíróságoknál még a nem demokratikus fordulatok esetében is körülményes. A bírói státuszok újraszabályozása nagy lehetőség, csak tiszta jogállami körülmények között nem okoz hatalmi torzítást. Járulékosan jelentkezik itt a kollektív cselekvő problémája is: minél több a nem független bíró a rendszerben, annál kisebb az esélye a politikai befolyással szembeni védekezésnek.

A bíróságok használata mindig rejt valami veszélyt a rezsim számára, az állampolgári védekezés, a hatalom működésének megkérdőjelezése a perlésen keresztül a demokratikus ellenőrzés potenciális csatornája. Ezért hatalmi szempontból racionális a bírósághoz való *hozzáférés korlátozása*. Drágább, körülményesebb, nehezebb jogérvényesítés, kevesebb akadémikuskodás... – a közérdekű adatokat akkor lehet elrejtetni a nyilvánosság elől, ha még kiperelni sem lehet. Ehhez a ponthoz kapcsolódik a *jogkeresés feltételeinek általános rombolása*, a jogsegély, civil aktorok gyengítése, a források tudatos elapasztása, a civil szervezetek ellenségként való beállítása. A civilek elleni háború, a jogászai szervezetek átpolitizálási kísérletei, a jogászok képzés feltételeinek és minőségének rontása az autoriter rezsimek stratégiája.

A BÍRÓI DÖNTÉSEK MÖGÖTTES TUDÁSRENDSZERE

A jogászai kultúra, a jogászok képzés tágabb összefüggéséhez tartozik a bíró *mögöttes tudásának* kérdése.⁷ Autoriter környezetben különösen érdekes, hogy a jogalkalmazó milyen konkrét tartalommal tölti meg az absztrakt elvi, politikai fogalmakat. Milyen értelmet kapnak

a közjó, a közérdek és az ezekhez kapcsolt elemek (közérdekű adat, közszereplő), milyen terjedelmet kapnak a szabadságok? Honnan származik a bíró tudáskészlete, nyelvi, kognitív eszközei ehhez az értelmezéshez?

Jogállami körülmények között ez az izgalmas kérdés tisztán az értelmezési hatalom problémája. Autoriter rendszerekben autonómiaprobléma. Mert a bíró tudása, fogalmai elveszítik autonómiájukat, ráakaszkodnak az uralkodó ideológia modelljeire, szóhasználatára. A bírói hatalom mögöttes tudásrendszereit egyértelműbben határozzák meg a politikai elvárások – minél monolitabb, centralizáltabb, annál inkább. Problémás, átmeneti, hektikus időszakokban általában is nagyobb a kész, felülről terjesztett ideológiák hatása.⁸ A folyamatos bizonytalanság, az állandó változtatás így válik hatékony politikai eszközzé. Az indoklások érvelési rendszere, társadalomképe ilyen helyzetekben hajlamos a domináns ideológia, politikai értékvilág felé való nyitásra, illetve a mesterséges semlegesítésre. Az indoklások elszegényednek, kiveszik belőlük az alkotmányosság alapelemeire hivatkozás, a jogállam és a demokrácia értékvilága. Ezek ugyanis nem számítanak hangsúlyos, támogatott, elismert hivatkozásoknak. Egy vélemény szabadsággal kapcsolatos ügyet el lehet dönteni anélkül, hogy az ítélet tisztázná, mi köze van e szabadságnak a demokrácia működéséhez. Nem szükséges túllépni a jogszabály szövegén, az alapul fekvő értékek bizonytalansága a domináns ideológiában tükröződik a jogalkalmazói nyelvhasználatban, a hivatkozások tartalmában. Az autoriter rendszerek primitív társadalomképpel rendelkeznek, a monolit alakított sajtó, a tömegpropaganda, a közbeszéd és a jogszabályok is hordozói ennek. Különös és ritka erőfeszítést feltételez az a bírói indoklás, amely nem követi ezt.

A bírói értelmezések mögöttes tudásrendszereit a bírák más jogász foglalkozásokkal, jogi ágensekkel együtt alakítják. Ezért meghatározó az ún. jogász

komplex⁹ állapota: az ügyvédi autonómia és civil kurázi, az ügyészi politikamentesség, a jogtudomány kritikai potenciálja, a jogászképzés magas színvonala, a civil jogvédők elismertsége, munkájuk megbecsülése. Azokban a politikai rendszerekben, amelyek eltávolodnak a liberális alkotmányosság és jogállam hagyományaitól, ezek a szakmai feltételek súlyosan romlanak. De általában a jogász komplex rossz állapota maga is hozzájárul a jogállam válságához.

* * *

A nyugati jogi kultúra hagyományos logikája szerint a bíróság a jogállam védelmezője, a szabadságok legfontosabb garanciája. De az igazságszolgáltatás, mint az állam jelentős hatalommal rendelkező hierarchikus intézménye súlyos autoriter potenciállal is rendelkezik, amely kedvezőtlen körülmények között dominánsá válhat. A bíróságok általában hajlanak arra, hogy elfogadják az autoriter rezsim eszközait és megvédjék az állami intézményeket, bármilyenek legyenek is azok. Így különösen az állami érdekek védelmében, az aránytalan büntetésekben, a morálisan terhelt ügyek ideológiai vagy pártos elbírálásában érhető ez tetten. Történelmi tapasztalataink szerint ugyanebben a jogász hagyományban nagy a megértés a behódolással, kollaborációval szemben, elenyésző a bírók utólagos felelősségre vonása.¹⁰ De a minden rendszerben létező autoriter potenciál nagyon eltérő következményekhez vezet a kontextustól függően: a demokráciákban vannak más intézmények, amelyek kontrollt gyakorolnak a kormányzati hatalom felett. A jogász szakma különböző elemei, amelyek megfelelő autonómiával rendelkeznek, a nem kollaboráló értelmezést támogathatják és ezzel ellensúlyozni képesek a hatalomnak szisztematikusan kedvező értelmezési irányokat. A politikai, hatalmi kiszolgáltatottság mindig a jogász intézményi világ egészének tragédiája.

Jegyzetek

- 1 Ha most a politikai feltételek miatt nem is jön létre a különbíróság, az nem változtat az intézmény és a politikai rendszer kapcsolatának természetén. A kevés korláttal működő kormányzati hatalom céljainak elérésére sokféle utat választhat.
- 2 David Kósar: *Perils of Judicial Self-Government*. Cambridge University Press, New York 2016.
- 3 José-Juan Toharia: *Judicial Independence in an Authoritarian Regime: The Case of Contemporary Spain*. *Law & Society Review* 1975. 3. sz. 475–496. o.
- 4 Maria Popova: *Politized Justice in Emerging De-*

mocracies. *A Study of Courts in Russia and Ukraine*. Oxford University Press, Oxford 2015.

- 5 A bírói függetlenség terjedelmes irodalmából a klasszikus: Theodore L. Becker: *Comparative Judicial Politics: The Political Functioning of Courts*. University Press of America, Washington D.C. 1987 (1970).
- 6 A diktatúrák bíróságairól szóló, dinamikus növekvő, egyre fontosabb irodalomból I. Tom Ginsburg – Tamir Moustafa (eds.): *Rule by Law. The Politics of Courts in Authoritarian Regimes*. Cambridge University Press, New York 2008.
- 7 A jog és jogalkalmazó mögöttes tudásáról I. Ma-

riana Valverde: *Law's Dream of Common Knowledge*. Princeton University Press, Princeton 2003.

- 8 Ann Swidler: *Culture in Action: Symbols and Strategies*. *American Sociological Review* 1986. 2. sz. 273–286. o.
- 9 Ezt a fogalmat ebben az értelemben használja Terence C. Halliday – Lucien Karpik – Malcolm Feeley: *Lawyers and the Rise of Political Liberalism*. Oxford University Press, Oxford 1998.
- 10 Hans Petter Graver: *Judges Against Justice. On Judges When the Rule of Law is Under Attack*. Springer 2016.